

Hoe Ik Vijf Jaar Nazi-Bezetting Doorkwam

Over veerkracht en overleven in het Nederland van de WO II

Elisabeth Hofboer Breslav

Hoe Ik Vijf Jaar Nazi-Bezetting Doorkwam

Over veerkracht en overleven in het Nederland van de WO II

© 2023 Elisabeth Hofboer Breslav

Nedvision

Nedvision Publishing, Assen, Nederland

nedvision.com info@nedvision.com

ISBN 9789083309132

Basislay-out: Dick van der Zee

Gedrukt in Nederland.

Fotobronnen omslag:

‘Duitsers marcheren 1940’ & ‘Bevrijding 1945’. Stadsarchief Amsterdam.

‘Hongerwinter 1944’. © Cas Oorthuys / Nederlands Fotomuseum.

Alle rechten voorbehouden. Geen enkel deel van dit boek mag worden gereproduceerd of verzonden in welke vorm dan ook of op welke manier dan ook, elektronisch of mechanisch, inclusief fotokopiëren, opnamen of via enig systeem voor het opslaan en ophalen van informatie, zonder schriftelijke toestemming van de uitgever.

Verzoeken om toestemming voor het maken van kopieën van enig deel van het werk moeten worden gemaild naar info@nedvision.com.

Elisabeth Hofboer Breslav

Hoe Ik Vijf Jaar Nazi-Bezetting Doorkwam

Over veerkracht en overleven in het Nederland van de WO II

Elisabeth in 1942

Elisabeth Hofboer Breslav vandaag

Voor Lilie

Inhoudsopgave:

ONAFHANKELIJKHEIDSDAG	6
HET DAGBOEK	7
1. DEEL I - HOLLAND en de BEZETTING	13
IK STEL MIJ VOOR	13
VRIJDAG 10 MEI 1940	18
MIJN GEBED	20
KRAUT-CONTROLE	23
OORLOGSONDERWIJS	32
VERPLICHTE IDENTITEITSBEWIJZEN VOOR IEDEREEN	38
RAZZIA'S EN DEPORTATIES	42
CATECHISATIE	46
SUIKERBIETEN EN TULPENBOLLEN	50
GROEIENDE WEERSTAND	57
INNERLIJKE ONRUST	65
OMA EN OPA	68
RISICO EN BELONING	75
DE VALSE HOOP VAN D-DAY EN DOLLE DINSDAG	79
DE HONGERWINTER	86
FOTOPAGINA'S	97
2. DEEL II - REFLECTIES	109
DE TRAGEDIE OPNIEUW BELEVEN	109
TERUG NAAR HUIS	117
VOORBIJE JAREN	123
SAMEN MET SOPHIE	128
VOOR EEUWIG BEWAREN	132
MIENTJE	137
EEN NARE DAG OP HET STRAND	149
EEN VERVALLEN HUIS	151
HET VERGETEN BOMBARDEMENT	156
NOG MEER HERINNERINGEN	164
BLINDGANGERS EN MIJNEN NIET TE VERGETEN	172
OVER MIJ SINDSDIEN	176
DANKWOORD	186
AANBEVELING VAN MOSE RICHARDS	187
IN MEMORIAM LILLY ERNA WOLFFERTS	188

ONAFHANKELIJKHEIDSDAG

Het is 4 juli 1958, dertien jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog. Dit is mijn eerste zomer in Amerika. Ik ben nog geen jaar getrouwd en mijn man en ik brengen een paar dagen door op Martha's Vineyard, waar we ons bij een menigte op het strand hebben gevoegd om naar het vuurwerk te kijken. De donkere fluwelen lucht staat in vuur en vlam met uitbarstende zonnen en spiraalvormige raketten. Overal om ons heen klinken kreten van verbazing en bewondering voor het machtige schouwspel. Kinderen bedekken hun oren tegen het geluid van de explosies.

Plotseling lijkt het alsof één van de explosies binnen in mij plaats neemt. De buitenwereld verandert en ik ben terug op één van de Noordzeestranden in Nederland. Het vuurwerk om me heen komt van sterke Duitse luchtafweer-zoeklichten en lichtspookkogels die een bewegend doelwit zoeken. De explosie vertoont geen regenboog van kleuren, maar brandende stukken vliegtuig die in slow motion in zee vallen. En tussen de vlamme brokken zijn de overblijfselen van jonge mannen die zo'n gruwelijke en veel te vroege dood niet verdienden.

Ik ren van de oceaan bij Martha's Vineyard en baan me een weg door de feestvierende menigte. Ik ren tot ik geen adem meer heb. Ik zie vlak bij een strandhuis en kruip een ruimte onder de veranda in waar ik niets meer zie, hoor of voel. Mijn man vindt me na een lange tijd verdoofd en bibberend. Hij brengt me terug naar de herberg waar we logeren en haalt een kop hete thee voor me. Hij houdt me in zijn armen totdat mijn spieren ontspannen en ik begin te huilen. Ik kan het hem niet uitleggen. Maar op de één of andere manier begrijpt hij het.

HET DAGBOEK

Waarom voel ik me zoveel decennia na het einde van de Tweede Wereldoorlog genoodzaakt om te schrijven over een periode die ik zoveel jaren heb geprobeerd veilig verborgen te houden in een weinig gebruikte hoek van mijn geest? Begon het met de 50ste verjaardag van de bevrijding van Nederland in mei 1995 – een gedenkwaardige gebeurtenis gekenmerkt door tal van herdenkings- en feestelijke evenementen door heel Nederland. En de krantenknipsels die een attente vriend me hier in Amerika mailde? Of is het mijn besef dat het grootste deel van mijn leven achter me ligt en dat het, om een term uit het bedrijfsleven te gebruiken, tijd is om de balans op te maken? Aan de andere kant, zou het kunnen komen door het kleine vergeten boek dat ik per ongeluk ontdek op een regenachtige dag terwijl ik de boekenplanken in mijn huis in Connecticut herschik?

Met een schok herken ik het kleine, met leer beklede dagboek dat ik in 1941 tijdens de tweede bezettingswinter begon bij te houden, en ik begin te lezen. De uiteenzettingen zijn niet erg spannend of zelfs maar interessant. Pagina's en pagina's nogal overdreven proza, meestal over jongens of ruzies met mijn ouders. Slechts hier en daar, bijna nonchalant of zijdelings, een verwijzing naar de oorlog:

Don. 25 dec. '41: *Kerstmis. We hebben een boom en hebben drie van de negen overgebleven kaarsen verbrand. We kunnen niets meer kopen; ze zijn niet meer verkrijgbaar in de winkels.* (Ik was vergeten dat gewone voorwerpen zo vroeg in de bezetting schaars werden. Vijf jaar zonder zoveel dagelijkse dingen moeten doen, wat een eeuwigheid moet het hebben geleken voor de jongeren van die tijd.)

Wo. 31 dec. '41: *Oudejaarsavond. Ondanks de slechte tijden hebben we er toch een goed familiefeest van weten te maken. Elkaar gelukkig Nieuwjaar gewenst om 01.40 uur, dat is de opgelegde Duitse tijd die overeenkomt met onze Nederlandse middernacht. Veel mensen weigeren de Duitse tijd over te nemen en gaan in hun persoonlijke leven nog steeds bij de Nederlandse tijd.* (Nog een detail dat me volledig was ontgaan en me amuseert. Ik heb altijd geweten dat wij Nederlanders niet voor niets dwarskoppen heten.

We houden er niet van om te horen wat we moeten doen en hoe we moeten leven, noch, zo lijkt het, hoe we de tijd moeten aflezen.)

Ma. 21 jan. '42: *Dr. Gunning bezocht vandaag alle klaslokalen om ons te informeren dat de Duitse autoriteiten hem hadden ontslagen als directeur van het Amsterdams Lyceum (mijn middelbare school). Veel studenten huilden. De Moffen zetten alles op zijn kop. Het is ongelooflijk. Ik kan het niet verdragen.* (Ik heb een onuitwisbaar beeld van deze scène in mijn hoofd, maar ik denk niet dat ik op dat moment de waardigheid van deze geliefde en gerespecteerde heer volledig waardeerde toen hij van het ene klaslokaal naar het andere ging, zijn eenvoudige aankondiging deed en ons aanspoorde om kalm en hoopvol te blijven.)

Week van 25 – 31 jan. '42: *Dit is de strengste winter in zestig jaar. Er zijn bergen sneeuw. De school is gesloten van donderdag tot volgende di. omdat we te veel stroom verbruikten. Er werd gesaboteerd in Amsterdam en de Duitsers arresteren honderden mensen. Onze natuurkundeleraar is er één van. Het is een schande!* (De leraar werd geëxecuteerd nog voor de oorlog voorbij was.)

1 – 8 febr. '42: *Vanwege brandstoftekort is de school op zaterdag gesloten en worden de lessen op donderdag toegevoegd aan het rooster. Een lange dag!* (Vroeger hadden Nederlandse scholen een zesdaags programma, met lessen van een halve dag op donderdag en zaterdag.)

Na april '42 is er geen verdere beschrijving tot deze laatste, meer dan drie jaar later, enkele maanden na het einde van de oorlog:

30 juli '45: *Ik voel me jaren ouder sinds ik voor het laatst schreef. Er is zoveel gebeurd... de oorlog eindigde op 5 mei. Er waren veel feesten en mensen werden gek. Mijn moeder heeft een zeer zware operatie ondergaan en moet opnieuw in het ziekenhuis worden opgenomen.*

Ik vraag me af waarom ik ben gestopt met schrijven. Was het omdat de nieuwigheid van het bijhouden van een dagboek afnam en ik gewoon geen interesse meer had om door te gaan? Of zou het kunnen zijn dat het leven in die drie tussenliggende jaren zo ondraaglijk hard was geworden dat verder kletsen met tieners ondenkbaar werd? Ik heb een dringende behoefte om meer te weten, beter te begrijpen en duidelijker te zien.

Sommige dingen herinner ik me vaag. Ik wil weten hoe de bezetting andere mensen beïnvloedde. Hebben zij hetzelfde meegemaakt als ik? Is hun leven daarom veranderd, net zoals ik denk dat het met mijn leven is gebeurd? Zijn de langetermijneffecten anders voor de overlevende volwassenen van die jaren dan voor de kinderen en tieners?

Na het overlijden van mijn vader brengt mijn moeder de laatste tien jaar van haar leven door in een bejaardentehuis in de buurt van Amsterdam, waar ik haar eenmaal per jaar bezoek. Haar geest is scherper dan ooit, maar haar lichaam begint te slijten 'als een oude auto', zoals ze het zelf zegt, en tegen het einde verplaatst ze zich in een rolstoel. Ze vindt het heerlijk om dozen met oude foto's tevoorschijn te halen, aan elke foto is een verhaal verbonden dat ze graag deelt. Ik begin een bandrecorder mee te nemen naar deze bezoeken en ontdek tot mijn verbazing dat ze een natuurlijke kandidaat is voor een opgenomen interview. Ze negeert de recorder totaal, zakt terug in haar luie stoel en beleeft het verleden opnieuw.

Ze vertelt graag over haar jeugd in het huisje aan een stadsgracht in Leiden, waar mijn opa, die om 2 uur 's nachts in de bakkerij moest werken, om 19 uur in de ouderwetse bedstee ging slapen en haar en haar zes broers en zussen dwong om maar beter stil te zijn of anders... Haar ogen staren in de verte als ze beschrijft hoe ze, heel erg tegen haar zin, na de zesde klas van school moest omdat er niet genoeg geld was om haar jongere broers en zussen te voeden en te kleden, en ze op twaalf-jarige leeftijd als dienstmeisje werd verhuurd. Na bijna negentig jaar herinnert ze zich nog hoe bezeerd ze zich voelde toen die eerste werkgeefster zei dat ze niet haar loon kreeg om uit het raam te kijken. Met haar stofdoek in de hand was ze alleen maar even stilgestaan om een bonte vogel een nest in de tuin te zien bouwen.

Ze giechelt als een jong meisje als ze me vertelt hoe ze mijn vader heeft ontmoet. 'Het was allemaal een vergissing. Dat was het echt, hoewel ik het eerst niet geloofde,' zegt ze. Op één van haar vrije zondagen reed ze met de fiets naar het strand en las een boek toen mijn vader naar haar toe kwam en vroeg of de leuke band die hij onderweg voor haar had gerepareerd, het had gehouden. 'Natuurlijk dacht ik dat hij probeerde me

te versieren en ik trachtte hem weg te sturen, maar hij was zo serieus dat ik uiteindelijk geloofde dat hij me echt verwarde met iemand die hij eerder had geholpen. Dus ging hij naast me zitten en we praatten, en zes maanden later besloten we te trouwen. Hij zat op dat moment zonder werk omdat er veel werkloosheid was in de jaren 20, maar ik kon zien dat hij niet het luie type was en hij deed erg zijn best om een baan te vinden.’ Haar verhalen zijn eenvoudig en ongecompliceerd, verteld zonder opsmuk of zelfmedelijden, en op een dag besluit ik haar te vragen hoe het was om een ouder te zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. Er lijkt een schaduw over het gerimpelde gezicht te vallen. De ogen worden dof, de kaakspieren spannen zich aan en zonder me aan te kijken zegt ze: ‘Laten we het niet over die verschrikkelijke tijd hebben!’

Tijdens één van mijn bezoeken is er een concert voor de bewoners van het tehuis en begeleid ik mijn moeder in haar rolstoel naar de aula. Het programma eindigt met een meezingsessie die populair lijkt bij het publiek, maar niet bij mama. Ik zie haar strenge gezicht en de bijna afkeurende blik in haar ogen. ‘Wat scheelt er?’ vraag ik haar. ‘Dit zijn enkele van de oude liedjes die je altijd voor me zong terwijl we wachtten tot papa thuiskwam van zijn werk toen ik klein was. Waarom doe je niet mee?’

Ze kijkt me verdrietig aan, tranen glinsteren achter haar bril. ‘Ik kan niet meer’, zegt ze zacht. ‘Sinds de oorlog heb ik niet meer kunnen zingen’, en bruusk draait ze haar rolstoel om, waarmee ze aangeeft dat ze weggaat en dat dit alles is wat ze erover wil zeggen.

De dood van mijn moeder in 1997 op de leeftijd van honderd jaar plus vijf maanden, kan worden beschouwd als het einde van de oudergeneratie van de Tweede Wereldoorlog. Wat ons betreft, de tieners van toen, wij zijn inmiddels aan de beurt als ouders en grootouders, en we zijn nu in die levensfase waarin het tijd is om terug te blikken, om na te denken.

Er is veel bekend over de Tweede Wereldoorlog. Bibliotheekplanken zijn gevuld met boeken die de geschiedenis en de legendarische militaire campagnes documenteren.

Mensen herinneren zich Pearl Harbor en de invasie van D-Day. Ze zijn bekend met de veroveringen van Oostenrijk en Polen, de val van